

системавии таркиби луғавии забонро таҷассум менамояд, балки муносибати гуногуни системаи истилоҳоти забони тоҷикиро возеҳ мегардонад.

Таҳқиқи падидаҳои маъноӣ дар системаи истилоҳоти лексикӣ ифодагари яке аз муҳимтарин қазияҳои забоншиносии назариявӣ буда, проблемаи ташкили муназзами мазмун, таҳаввули (коррелятсияи) муназзами маъно ва сохтори воҳидҳои луғавиро шомил мебошад ва аз ҷумлаи мубрамтарин таҳқиқотҳои лингвистии муосир махсуб меёбад. Вижагиҳои муносибати маъноӣ инчунин тақозо менамоянд, ки назарияи умумии номи истилоҳот кор карда шавад, зеро махсусияти воқеии хоси забон, ки айни як предмет ё мафҳум бо роҳу воситаҳои гуногун ва номи мухталиф ифода карда мешавад, мувофиқи мақсад буда наметавонад. Барои ин бояд мансубияти маводи мавҷуда ба муродифот, мутаазод, омоним, сермаъноӣ, маъноӣ аслий ва маҷозӣ, нав ва кӯҳна, доираю дараҷаи истеъмол дар системаи луғати истилоҳотӣ баррасӣ гардад. Аз ин лиҳоз, омӯзиши вижагиҳои маъноӣю луғавии категорияҳои лексикӣ ва вожаҳои истилоҳотӣ (истилоҳгунаҳо) хусусиятҳои ихтисосию умумии онҳоро боз ҳам равшантар менамояд.

Дар асоси вожаҳо таҳқиқи низоми мазкури муносибати семасиологӣ имкон медиҳад, ки роҳу усули минбаъдаи бунёд ва ташаккули истилоҳоти забон равшан карда шавад, зеро баробари мақоми бештар пайдо намудани волоияти қонун дар ҷомеаи мутамаддин ҷойгоҳи истилоҳоти соҳаи ҳуқуқ низ боло рафта, саҳми боризтаре ба худ мегирад. Аз ин ҷост, ки ҷамъоварию тасниф, таҳқику танзим ва интишори на танҳо истилоҳоти умумихуқуқӣ, балки соҳаҳои алоҳидаи он зарурати замон гаштааст, вале, мутаассифона, дар ин самти таҳқиқ то ҳол пажӯҳиши ҷиддиву фарогир хеле кам аст. Аммо кор бо истилоҳот фаъолияти фарогир ва доимиро тақозо менамояд, зеро он аз пайдоиш то маъмул гардиданаш раванди мушкилу дурударозеро аз сар мегузаронад

ва ин раванди эволюсионии (тахаввулоти)-ро металабад, чадали беасосу бемаврид метавонад натиҷаи баръакс оварда, ба нокомӣ барад, чунонки солҳои 90-уми садаи ХХ бар ивази истилоҳоти *суд, прокурор* муодили тоҷикии онҳо—*додрасу додситон* пешниҳод шуда буду аз ҷониби коршиносони соҳа пазируфта нашуд. Омӯхтани сабаби чунин рухдод низ аз вазифаҳои илми муосир аст ва диссертатсияи мавриди назари мо яке аз чунин иқдомот мебошад.

Асноди мавриди таҳқиқи муқоисавии Маллаева М. А. аз ҷумлаи мубрамтарин ҳуҷҷатҳои ҳуқуқшиносӣ маҳсуб меёбанд.

Диссертатсия аз муқаддима, 3 боб, хулоса ва феҳрасти адабиёти истифодашуда ва феҳрасти ихтисораҳо иборат аст. Дар қор ҷадвалҳои оморӣ низ истифода шудааст.

Мундариҷаи қор бо низоми диссертатсия ҳамоханг аст ва онро хуб инъикос карда, бо ҷузъҳои таркибии он мувофиқат мекунад.

Муқаддимаи диссертатсияи мазкур ҳамаи бандҳои заруриро фарогир аст. Унвонҷӯ мубрамиву зарурати таҳқиқотро ба бурҳон дароварда, дараҷаи омӯзиши мавзӯро хуб таҳлил намудааст ва ҳадаф, объект, мавзӯ, масъалаҳои таҳқиқ, усулҳои пажӯҳиш, соҳаву марҳала, пойгоҳ, эътимоднокиву натиҷа ва навгониҳои таҳқиқашро асоснок сохтааст.

Унвонҷӯ бори аввал дар забоншиносии тоҷикӣ кӯшидааст, ки вижагиҳои истилоҳоти ҳуқуқи ҷиноятиро дар қиёсу муқобалаи асноди даврони гуногуни рушди забон баррасӣ намояд.

Нахустин маротиба вижагиҳои лисонии ҳуқуқи ҷиноятӣ ба таври муқоисаи КҶ РСС Тоҷ. ва КҶ ҚТ баррасӣ мегардад. Махсусан қорбасти истилоҳоти соҳаи мазкур дар кодекси ҷиноятӣ ду давраи рушди ҳуқуқ ва забони тоҷикӣ то ин замон таҳқиқ нашудааст. Муайян кардани заминаҳои пайдоиш ва рушди истилоҳоти ҳуқуқи ҷиноятӣ дар масири таърих низ навоариҳои қорро муайян менамояд.

Аввалин маротиба истилоҳоти КЧ ҚТ аз лиҳози мансубияташон ба кабатҳои луғавӣ, доираву дараҷа ва хусусиятҳои истилоҳозии онҳо ба таври муқоисавӣ баррасӣ мегарданд.

Бо ин мақсад ӯ иҷрои вазифаҳои зеринро зарур донистааст: муайян намудани решаҳои таърихии истилоҳоти ҳуқуқӣ дар мисоли вожаҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ; тасниф ва таҳлили системаи истилоҳоти ҳуқуқи ҷиноятӣ ва вежагиҳои лексикологии онҳо; таҳлили диахрониву синхронии истилоҳоти ҳуқуқи ҷиноятӣ; гурӯҳбандӣ ва баррасии истилоҳоти ҳуқуқи ҷиноятӣ дар КЧ ҚТ; таҳлили вожашиносии КЧ РСС Тоҷикистон ва муқоисаи он бо КЧ ҚТ аз лиҳози маъно ва сохтори истилоҳоти марбут; баррасии маънии истилоҳу мафҳум ва тафсири филологию ҳуқуқии онҳо; таҳқиқи истилоҳоти ҳуқуқи ҷиноятӣ аз лиҳози пайдоиш ва ташаккули онҳо дар забони тоҷикӣ; истилоҳоти ифодагари анвои ҷиноят ва ҷазо дар забони тоҷикӣ ва вежагиҳои маъноию луғавии онҳо; нишон додани вежагиҳои вазифавӣ (функционалӣ)-и истилоҳот дар ҳуқуқи ҷиноятӣ; нишон додани хусусиятҳои юрислингвистии категорияҳои луғавӣ дар кодексҳои мазкур.

Нахустбоби диссертатсия “Системаи истилоҳоти ҳуқуқ дар забони тоҷикӣ ва вежагиҳои маъноию луғавии онҳо” номгузорӣ шуда, шомили 4 фасл аст ва унвонҷӯ онҳоро ба тавсифи умумии системаи истилоҳоти ҳуқуқи ҷиноятӣ дар забони тоҷикӣ, тафсири маънӣ ва мафҳум дар ҳуқуқ, умумият ва фарқияти тафсири лингвистӣ ва ҳуқуқии вожаҳои марбут ба ҳуқуқ, мафҳумҳои умумиҳуқуқӣ ва қорбасти онҳо дар масири рушди забони тоҷикӣ бахшидааст.

Унвонҷӯ аз таҳлилу қиёси тафсири лингвистӣ ва соҳавию касбӣ ба ҳулосае расидааст, ки муфасссирони лингвистӣ диққати асосиро ба маънои луғавии вожа медуҳанд, тафсиригарони ҳуқуқӣ ҷанбаи касбӣ ва дараҷаи ифодаи соҳавии онро дар маркази диққат қарор медуҳанд. Тафсири ҳуқуқӣ бештар вежагии таъриф (дефинитсия)-ро дорост.

Тафсири лингвистӣ ҳадалимкон маънии бештареро фарогир мешавад, тафсири ҳуқуқӣ ҳамон маъниеро равшан менамояд, ки дар соҳа роиҷ аст. Муайян кардани ин ду хусусият яке аз вазифаҳои таҳқиқоти юрислингвистӣ доништа шудааст.

Дар диссертатсия на танҳо истилоҳоти роиҷ таҳлил гаштаанд, балки муаллиф баҳри беҳдошти истилоҳоти соҳа ва кор бо онҳо пешниҳодҳои мушаххас низ мекунад, ки ин қимати назариву амалии корро боло мебарад. Аз ҷумла, дар натиҷагирии боби аввал унвонҷӯ менависад, ки “системаи истилоҳоти ҳуқуқии забони тоҷикӣ, ки дар он истилоҳоти ҳуқуқи ҷиноятӣ мақоми асосӣ ва ҳалқунанда доранд, дар давраи гузариш ва ташаккули худ қарор дошта, беш аз пеш ба низом мебароянд, вале ҳанӯз тадбирҳои зиёде лозиманд. Бо ин мақсад бояд: 1. Меъёри истилоҳоти соҳаи мазкур муайян карда шавад; 2. Тибқи меъёри муайяншуда истилоҳоти соҳа ҷамъоварӣ гарданд; 3. Онҳо аз лиҳози маъноии умумӣ ва соҳавӣ таснифу тафсир карда шаванд; 4. Мансубияти соҳавии дохилӣ, вазифаю таъиноти истеъмолию корбастии (функционалии) истилоҳот муқаррар карда шаванд. Дар он сурат системаи истилоҳоти ҳуқуқ ба низоми муайян даромада, масъалаи истифодаи онҳо беҳтар хоҳад шуд”.

Боби дуоми рисола «Пайдоиш ва ташаккули истилоҳоти ҳуқуқи ҷиноятӣ дар забони тоҷикӣ» унвонгузорӣ шуда, аз 4 фасл иборат мебошад. Дар фасли II. 1. аз “Пайдоиши истилоҳоти ҳуқуқи ҷиноятӣ дар забони тоҷикӣ ва даврабандии он” сухан ронда, муаллиф афзудааст, ки “Маводи зиёди таърихӣ шаҳодати онанд, ки истилоҳоти ҳуқуқ баробари пайдо шудани инсон, ҷомеа ва давлат роиҷ гардида, аз тарафи соҳибони забон вобаста ба дараҷаи фаҳмишу дарки асосҳои ҳуқуқӣ кор фармуда мешаванд”(дисс. с. 44). Фасли II. 2. ба баррасии масоили “Истилоҳоти даврони қадим ва вежагиҳои маъноии онҳо” бахшида шудааст ва муаллиф онҳоро аз фарҳангу асарҳои қадимае ба мисли Denkart,

Bundahišn, Dodistoni dēnig, Nomagihāi Manučihhr, Wizidagihāi Zādsprahm, Riwayāti Pahlavi, Riwayāti Emedi Ašawahištān, Škandgamānig wizār, Šāyist nešāyist, Menōgi xirad, Artawirāz-nāmag, Mādigāni Yašti Friyān, Mādigāni gujaštag Abāliš, Jamāspnāmag, Wahman Yašt], Haqiqati rōzihā, Mādigāni sih rōz, Mādigāni māhi Frawardin rōzi Hordād, Aširwad, Namāzi Ohrmazd, Nām-stāišnih, Mādigāni sih yazdān, Abar madanišāh Wahrāmi Warzāwand, Pursišhā, Pursišhāi šāhan-šāh, Stāišni nōn, Nēnangi bōy dādan ayād kardan ва адади зиёди ёдгориҳои ғайридинию фалсафию иҷтимоӣ аз қабили Karnāmagi Ardaxšeri Bōbagān, Ayādgari Zarērān, Xusrawi Kawādān ud rēdaqē, Draxti asurig, Wizārišni šatzang ud nēw, Adwēnagi nāmag-nibišnih, Šahrestānihāi Ērān, Abdih ud šahigihī Saqestān, Mādigāni hazār dādestān, Pandmānagi kadag-xwadāyih ва ғ. ҷустааст (дисс. с. 47), зеро онҳо истилоҳгунаҳоро шомил буда, барои сарчашмаҳои баъдина асос шудаанд.

Ду зерфасли фасли сеюм вожаҳои ифодагари номи сарчашмаҳои асосии ҳуқуқи исломиву истилоҳоти марбут ба ҷинойт ва ҷазоро дар ҳуқуқи исломӣ дар бар гирифтааст. Табиист, ки дар ин маврид сарчашмаи асосӣ «шариат» маҳсуб меёбад.

Дар фасли чаҳоруми боби дуюм истилоҳоти ҳуқуқи ҷинойтии давраи шӯравиро аз назар гузаронида, қомилан дуруст қайд мекунад, ки «дар замони шӯравӣ истилоҳоти ҳуқуқи ҷинойтӣ асосан аз ҳисоби калимаҳои аслӣ, русию байналмилалӣ ва калимасозӣ инкишоф ёфта, баробари ин қабил истилоҳот вожаҳои қадими то ин замон расида низ роиҷ буданд. Дар ҳамаи давраҳо истилоҳоти ҳуқуқи ҷинойтии забони тоҷикӣ аз ҳисоби захираҳои дохилию берунӣ ғанӣ гардидааст» (дисс., с. 92).

Дар фасли аввали боби дуюм, ки асосан ба масъалаи даврабандӣ бахшида шудааст, муаллиф ақидаҳои забоншиносону донандагони

таърихи ҳуқуқро таҳлилу қиёс карда, андешаҳои худро низ иброз доштааст, ки ин аз мустақилияти ӯ далолат медиҳад.

Таҳлили мисолҳо бо низми илмӣ ва риояи давраҳо сурат гирифта, вижагиҳои маъноиву сохтори истилоҳоти ҳар давра бо мисолҳои мушаххас ба риштаи таҳлил даромадаанд.

Боби сеюми диссертатсия фарогири таҳқиқи “Вежагиҳои луғавию маъноӣ ва истеъмолии истилоҳоти ҳуқуқи ҷиноятӣ дар забони муосири тоҷикӣ” буда, соҳиби диссертатсия дар он хусусиятҳои лафзии Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон (1961), Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиқлолро мавриди муқоисаи лингвистӣ қарор додааст, ки арзиши хеле муҳими илмӣ дорад. Зеро рушди забон дар масири таърих маҳз дар қиёс ва таносуби замони аниқу воқеӣ аён мегардад. Дар ҳама бобҳо ҷанбаҳои байнизабони (интралингвистӣ)-ву бурунзабони (экстралингвистӣ)-и тақомули забони тоҷикӣ дар маркази диққати муҳаққиқ будааст.

Муҳаққиқ дуруст қайд кардааст, ки “Истилоҳоти ҳуқуқ ҳамчун унсурҳои луғавии ифодагари мафҳумоти хоси соҳаи алоҳида дорои вижагиҳои маъноиву луғавиест, ки дар бисёр соҳаҳои дигари фаъолияти давлату ҷомеа ба назар намерасад» (дисс., с. 93) ва маводи кодексҳои мавриди назар исботи ин гуфтаҳои ӯ амиду фармудани истилоҳоти ҳуқуқ дарачаи пешрафти фаъолияти касбии корманди мақомоти ҳифзи ҳуқуқро муайян менамояд. Бо вучуди он хеле ғаниву сермуродиф будани таркиби луғавии забони тоҷикӣ корманди мақомоти ҳуқуқро лозим аст, ки ҳар як вожа ва муродифҳои онро дар мавридаш истифода барад, зеро вобаста ба маънои махсусаш ҳар калимае мавриди корбасти худро дорад. Муаллиф аз кодексҳо бештар аз 200 мисол интихоб намуда, корбасти қариб 50 тои онро бо муродифҳои таҳлил кардааст. Ҳамин тавр, зидмаъноҳо (антонимҳо), сермаъноҳо (полисемия)

ва ҳамшаклҳо (омонимҳо) низ бо низоми муайян аз диди пажӯҳишгар гузаштаанд.

Муҳаққиқ бар он аст, ки калимаю ифодаҳои зидмаъно дар кодексҳо нисбат ба ҳаммаъноҳо хеле каманд, вале онҳо такрор ба такрор меоянд, ки ин тақозои кодекс аст. Вале антонимҳои мантикиро, ки дар таҳлилҳои лисонӣ ба он қариб аҳамият намедиханд, хоси матни кодекс медонад. Аз рисола маълум мегардад, ки истифодаи сермаъноҳову ҳамшаклҳо бо қонуни махсус манъ ва маҳдуд карда шудааст ва ин зухури вежагии соҳаи ҳуқуқ мебошад.

Бояд қайд кард, ки ба ҷихати баромади истилоҳоти ҳуқуқ диққати махсус дода шудааст. Ҳарчанд, ки вожаҳо аз лиҳози пайдоиш чун аънана ба гурӯҳҳои калимаҳои тоҷикӣ, арабӣ ва русиву байналмилалӣ тақсим карда шудаанд.

Масалан, муаллиф дар вожаҳои арабӣ баробари пайдоиш ба мансубияти диниву ҳуқуқӣ нисбат ба доираву дараҷаи истеъмоли онҳо низ нуқтаи назари хешро муайян менамояд. Истилоҳоти русиву байналмилалиро бо истилоҳи аврупоизмҳо ифода карда, як қатор вожаҳои хеле камистеъмолу сирф соҳавиро таҳлил намудааст, ки қобили қайд мебошад.

Хулосаи диссертатсия аз 11 банд иборат буда, муаллиф тавонистааст дар он натиҷаҳои асосии пажӯҳишро ҷамъбаст намояд. Мазмун ва муҳтавои ҳар банд ифодагари ҷасу зерҷасуҳои рисола буда, мушаххас, боэътимод ва илмианд.

Дар диссертатсияи илмии мазкур 188 адабиёти илмию назариявӣ ва методию таълимӣ истифода шудаанд.

Диссертант оид ба мавзӯи таҳқиқ 10 мақола ҷоп кардааст, ки 3 тои он дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мунташир шудаанд.

Автореферати диссертатсияи номзадии Маллаева М. А. ва мақолаҳои мунташири ӯ мазмуну мӯхтавои таҳқиқотро ифода кардаанд.

Дастгоҳи илмию назариявӣ, ҷанбаи таҳқиқии диссертатсия дурустанд.

Умуман, диссертатсияи Маллаева М. А. кори баанҷомрасида ва ҷавобгӯи талаботи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аст, вале дар баробари дастовардҳои илмӣ аз баъзе норасоӣҳо низ орий нест.

1. Муаллиф дар муқаддима зимни таҳлили дараҷаи азхудшудаи масъала ҷанбаи лингвистии онро ба инобат гирифтааст. Агар ҷанбаи ҳуқуқшиносии масъаларо низ ба инобат гирад, боз ҳам беҳтар мебуд.

2. Дар қорбурди истилоҳот ба монандии онҳо на ҳамеша диққат дода шудааст. Масалан, истилоҳоти *ҳуқуқи ҷиноӣ* – *ҳуқуқи ҷиноятӣ*; *муродифот-синонимҳо-ҳаммаъноҳо*; *зидмаъноҳо-антонимҳо-мутақод*; *ҳамшаклҳо-ҳамгунҳо-омонимҳо*ро тасниф карда, яке аз онҳоро қор фармудан қифоя буд.

3. Унвонҷӯ дар боби сеюм истилоҳи аврупоизмҳоро ба қор гирифтааст, ки он истилоҳи маъмули «қалимаҳои русиву байналмилалӣ»-ро пурра иваз карда наметавонад.

4. Дар ҳуқуқшиносӣ, умуман дар кодексҳои мавриди таҳқиқ, аз ҷумла баъзе истилоҳоти замони шӯравӣ ба мисли *ретсидив*, *санқсия*, *принцип* ва ғ. то ба ҳол роичанд ва муаллиф онҳоро ба инобат гирифтааст, ки аз лиҳози лингвистӣ дуруст ба назар намерасад.

5. Дар қор ғалатҳои имлоӣ (с. 6, 24, 39, 94, 128), техникӣ (с. 17, 56, 232) дида мешаванд.

Бояд қайд қард, ки норасоӣҳои мазқур қимати илмию таҳқиқотии диссертатсияро қам нақарда метавонанд дар қорқард ва ғабӯлияти минбаъда ба ҳисоб гирифта шаваанд.

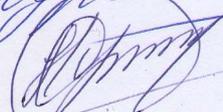
Диссертатсияи мавриди тақризи М. А. Маллаеваро дар мавзӯи «Таҳлили қиёсагии вежағиҳои луғавию маъноии истилоҳоти ҳуқуқи

чиноятӣ дар забони тоҷикӣ» (дар мисоли Кодекси чиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Кодекси чиноятӣи РСС Тоҷикистон) кори баанҷомрасида ва ҷавобгӯи талаботи КОА ҚТ ҳисобида, муаллифи онро сазовори дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯи ихтисоси 10.02.20. – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ мешуморем.

Тақриз дар ҷаласаи кафедраи забоншиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода муҳокима гардидааст (Суратҷаласаи №7/5 аз 20.02.2021).

Раис,
номзади илмҳои филологӣ, дотсент,
и.в. мудири кафедраи забоншиносии
муқоисавӣ ва назарияи тарҷума Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна

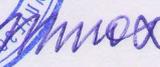
Ташхисгар:
доктори илмҳои филологӣ,
профессори кафедраи забоншиносии
муқоисавӣ ва назарияи тарҷума Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич

Котиб: Сафарзода Рухангези Акбар

Нишонӣ:
734019, ш. Душанбе,
кӯчаи Муҳаммадиев 17/6

Нишонии электронӣ: scienceoftranslation@mail.ru
Телефон: (+992 37) 232 50 03

Имзои Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна, Турсунов Фаёзҷон Мелибоевич
ва Сафарзода Рухангези Акбарро тасдиқ менамоем

Мудири шӯъбаи кадрҳои
Донишкадаи давлатии забонҳои
Тоҷикистон ба номи
Сотим Улуғзода Начмуддинов Шохиддин Мирзомуддинович

20.02.2021 с.